

گام به گام با اسناد از دبیرخانه‌ها و بایگانی‌ها تا آرشیو ملی ایران

نسرین نگاهبان

چکیده:

بررسی‌های تاریخی نشانگر آن است که ایرانیان از دیرباز به نگهداری اسناد بها می‌دادند و به همین سبب مکان‌ها و افراد خاصی را برای نگهداری این اسناد اختصاص می‌داده‌اند که با مطالعه منابع مربوط می‌توان از آن‌ها اطلاعاتی به‌دست آورد. اهمیت اسناد برای تصمیم‌گیری سیاست‌مداران و نیز انجام پژوهش در خصوص مسائل مختلف موجب شد که ایجاد مرکزی مدرن برای نگهداری اصولی اسناد و امحای اوراق زائد برای آزادسازی فضاهای مملو از پرونده وزارتخانه‌ها و سازمان‌ها از دغدغه‌های اصلی دولت‌مردان در دهه سی شود.

شاید بتوان گفت نخستین گام در این زمینه در اردیبهشت سال ۱۳۰۹ ش. با بررسی و تصویب تأسیس مرکزی برای حفظ اسناد دولتی توسط هیئت وزیران برداشته شد. این موضوع بارها در جلسات مختلف و در قالب طرح‌ها و لایحه‌های متعدد مورد بررسی قرار گرفت و بعد از گذشت چهل سال نتیجه این تلاش تصویب قانونی با عنوان «قانون تأسیس سازمان اسناد ملی ایران» با هشت ماده و شش تبصره توسط مجلس شورای ملی بود.

در مقاله‌ای که پیش رو دارید به مناسبت پنجاهمین سالگرد تأسیس سازمان اسناد ملی ایران سعی شده با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، اسناد موجود در آرشیو ملی ایران، مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، مصاحبه‌های انجام شده با روسای پیشین آن و نیز دیدگاه‌های صاحب‌نظران مروری بر شکل‌گیری این سازمان داشته باشیم. برای این بررسی اندکی به قبل‌تر گام برداشته‌ایم و اسناد مربوط به دبیرخانه‌ها و بایگانی‌ها را به‌عنوان بستر و خاستگاه اسناد مورد بررسی قرار داده‌ایم؛ زیرا نظر کارشناسان اسناد بر این است که برای ساماندهی و مدیریت اسناد باید آرشیو ملی از مرحله تولید تا جای گرفتن اسناد در مخازن آرشیوی بر آن‌ها نظارت داشته باشد.

کلیدواژه‌ها

آرشیو، سازمان اسناد ملی ایران، بایگانی راکد، مدیریت اسناد، سیروس پرهام

آرشیو ملی، سال ششم، شماره اول و دوم، بهار و تابستان ۱۳۹۹، شماره پیاپی ۲۱ و ۲۲؛

صص: ۷۰-۹۷

گام به گام با اسناد از دبیرخانه‌ها و بایگانی‌ها تا آرشیو ملی ایران

نسرین نگاهبان^۱

مقدمه

پس از اختراع خط توانائی جدید انسان‌ها را قادر ساخت تا اطلاعات کسب شده را در محمل‌های مختلف (سنگ، استخوان، پاپیروس، کاغذ و ...) ثبت و نگهداری کنند و از همان زمان افرادی برای حفاظت و نگهداری از اسناد در مکان‌هایی که به این مهم اختصاص یافته بود مشغول فعالیت شدند. بعدها با پیدایش نهادهای تمدنی و ایجاد وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها و مؤسسات مختلف بنیاد کار آن‌ها بر همین نوشته‌ها که به اشکال مختلف مکاتبات اداری نظیر گزارشات، صورت‌جلسات و بخشنامه‌ها و بود شکل گرفت و کثرت نامه‌های اداری موجبات پیدایش مدیریتی با عنوان مدیریت امور دفتری شد که وظیفه آن تدوین مجموعه اصول و روش‌هایی بود که بر دریافت، ثبت، تهیه و صدور نامه‌های اداری نظارت و کنترل کند و با ایجاد هماهنگی‌های لازم موجب بهبود گردش نامه در کلیه سطوح سازمانی شود. این وظیفه در محلی به نام دبیرخانه انجام می‌گرفت.

اسناد و پرونده‌های تولید شده در محلی به نام بایگانی نگهداری می‌شدند. بایگانی علاوه بر نام محل نگهداری پرونده‌ها و اسناد به معنای فن اداره، نظارت و حفاظت از اسناد و مدارک سازمان به منظور نگهداری و مراجعه نیز بود. در این معنا وظیفه بایگانی‌ها طبقه‌بندی، تنظیم و نگهداری اسناد و مدارک بر اساس روش‌هایی معین بود تا در اسرع وقت، با کمال سهولت و با صرف حداقل هزینه، نیروی انسانی و وقت بتوان اسناد و مدارک را یافته و در اختیار متقاضیان قرار داد. بایگانی‌ها به سه نوع بایگانی جاری، نیمه‌جاری و راکد تقسیم می‌شوند. در بایگانی جاری

۱. لیسانس علوم سیاسی از دانشگاه تهران؛ بازنشسته سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
negahban_na@yahoo.com

پرونده‌هایی نگهداری می‌شود که به‌طور روزمره مورد نیاز و استناد دستگاه ایجادکننده سند است. در بایگانی نیمه‌جاری پرونده‌ها و اسنادی نگهداری می‌شوند که گاهی‌گاهی مورد نیاز هستند و اما در بایگانی راکد پرونده‌ها و اسنادی نگهداری می‌شوند که عمر اداری آن‌ها به پایان رسیده و در انتظار تعیین تکلیف هستند که یا به‌عنوان اسناد دارای ارزش تاریخی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... به آرشیو انتقال یابند و یا به‌عنوان اوراق زائد امحا گردند (اشرف، ۱۳۸۴، صص ۸۲-۸۳).

چنانچه مشاهده شد آرشیو در واقع محل نگهداری پرونده‌ها و اسنادی است که پس از تعیین تکلیف واجد ارزش نگهداری تشخیص داده شده‌اند و برای نگهداری و استفاده پژوهشگران به این مکان انتقال یافته‌اند.

به‌علت نزدیکی مفهومی دو واژه بایگانی و آرشیو معمولاً این دو واژه را به‌جای هم به‌کار می‌برده‌اند. واژه آرشیو «در ایران به‌همین شکل باقی مانده و کلمه‌ای جانشین آن نشده است؛ چنانچه در سال ۱۳۸۷ کارگروه واژه‌گزینی کتابداری در فرهنگستان زبان و ادب فارسی همین واژه را که در همه زبان‌های دنیا متداول بود، پذیرفت. این کارگروه همچنین با اشاره به تفاوت‌های موجود در وظایف و عملکرد، نوع ساماندهی اسناد و کاربرد بایگانی و آرشیو، این دو را متفاوت دانستند و کاربرد کلمه آرشیو برای بایگانی‌ها را صحیح ندانستند.» (مرادی، ۱۳۸۸، ص ۸).

در این مقاله، نگارنده با به‌کارگیری روش کتابخانه‌ای، جستجو در وبگاه‌های مختلف، بررسی مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی و مجلس سنا در کتابخانه مجلس، مطالعه برخی گزارشات کمیسیون‌های مجلسین، بررسی اسناد تاریخی موجود در سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (آرشیو ملی ایران)، بهره‌بردن از مصاحبه‌هایی که با روسا و دست‌اندرکاران این نهاد به عمل آمده (در آرشیو شفاهی سازمان و روزنامه‌ها) و با هدف ارائه مستندات در مورد تاریخچه و نحوه شکل‌گیری این سازمان و میزان موفقیت آن در سال‌های گذشته، اقدام به بررسی شماری از اسناد همراه با بیان نقطه‌نظرات پژوهشگران در کتب و مقالات مربوط و مروری بر حوادث منجر به تأسیس سازمان اسناد ملی ایران نموده است. هرچند تاکنون آثار متعددی درباره تاریخچه آرشیو ملی ایران انتشار یافته است؛ اما با توجه به بررسی نگارنده، مقاله‌ای که با استفاده از انواع گوناگون مستندات و در کنار هم گذاشتن آن‌ها به خصوص گزارشات کمیسیون‌های مجلس به بیان موضوع پرداخته باشد وجود ندارد و این مقاله با هدف پر کردن این خلاء نگارش یافت. در بخشی از این نوشتار از مقاله ارسالی به ششمین همایش تاریخ مجلس، نگاهی به ساختار و کارکرد مجلس شورای ملی (مجلس ۲۲) استفاده شده است؛ زیرا مجموعه مقالات این همایش هنوز در دسترس عموم نیست و انتشار ویژه‌نامه‌ای به مناسبت پنجاهمین سالگرد تأسیس سازمان اسناد ملی ایران نویسنده را برآن داشت تا برای اطلاع همکاران محترم و نیز علاقه‌مندان مجدداً از این بخش استفاده کند.

در قسمت‌هایی از متن که بنا بر ضرورت اقدام به بازنویسی بخشی از اسناد شده سعی گردیده قواعدی که برای پژوهش‌های سندمحور لازم است رعایت گردد و اگر کلمه‌ای توسط نگارنده برای درک بهتر متن به آن افزوده شده در کرونه جای گرفته است تا از متن اصلی قابل تشخیص باشد.

در معرفی اسناد گاه به ذکر بندهایی از آن‌ها پرداخته شده و گاه به چکیده مختصری از موضوع سند کفایت شده است. در هر صورت ذکر شماره اسناد علاقه‌مندان را قادر خواهد کرد که در صورت نیاز به تمام مطالب درج شده در سند و یا آگاهی از دیگر اوراق پرونده به آرشیو ملی ایران مراجعه نمایند.

دبیرخانه‌ها و بایگانی‌ها در اسناد آرشیو ملی

جستجو در میان اسناد نشانگر آن است که دولتمردان به مسائلی چون اهمیت اسناد و نوشتجات، اهمیت حفظ آن‌ها، اهمیت گماشتن افراد لایق به کار ساماندهی اسناد و حتی آنچه که امروزه ما از آن به‌عنوان مدیریت اسناد نام می‌بریم واقف بوده‌اند و با صدور دستورالعمل‌ها سعی در بهبود دارالانشاه و اداره رسائل، افزایش بودجه و موارد مشابهی داشتند که به‌طور مستقیم در تولید و شکل‌گیری اسناد مؤثر بوده‌اند. در اینجا برای نمونه به تعدادی از اسناد بیانگر وضعیت دارالانشاه، دبیرخانه‌ها و بایگانی‌ها اشاره می‌شود:

- برخی از اسناد بیانگر بودجه، وضعیت حقوقی و معاش کارکنان بایگانی‌ها و اداراتی است که کار آن‌ها مربوط به تولید، نگهداری و خدمات رسانی اسناد است و نیز نحوه انتصاب افراد و شکایات آن‌ها از نادیده گرفتن اهمیت شغلشان. از جمله:
  - نامه فهمیم‌الملک، خزانه‌دار کل به حاجی اعتضادالاسلام در خصوص موافقت وزارت مالیه با انتصاب وی به سمت ریاست شعبه مراسلات و آرشیو اداره مالیه همدان؛ [۱۲۹۶ش.]. (ساکما، شماره سند: ۳۵۶۲۲-۲۹۷).
  - سندی دیگر حاوی شکایت و اعتراض فردی به نام هاشم در ۱۰ جدی [دی] ۱۳۰۳ خطاب به وزیر مالیه، رئیس کل مالیه و مجلس شورای ملی در خصوص رعایت نکردن رتبه مستخدمان آرشیو و درخواست برای بازگرداندن رتبه سابق اداری به آنان است. وی در بخشی از نامه در خصوص اهمیت شغل خود چنین می‌نویسد:
... اگر در دوره تصدی آقایان روسای امریکایی خدمات پرزحمت بنده جلب توجه نکرده برای این بوده است که اصولاً خدمت در سرویس آرشیو با اهمیت زیادی که داراست در مقدمه تصور چندان مهم به نظر نمی‌آید؛ والا تصور بی‌تلفاتی از طرف اولیا معظم به خود راه نمی‌دهد. در مثل وظایف داخلی آرشیو شبیه به حرکات آلات متعدده مکانیکی

ساعت در زیر صفحه پنهان؛ ولی نتیجه آن که حاضر داشتن چندین هزار دوسیه‌های مختلف‌الموضوع است به‌منزله همان حرکات ساده‌ای است که از عقربه‌ها روی صفحه ظاهر می‌گردد ... (ساکما، شماره سند: ۳۲۴۳۸-۲۴۰).

- سندی دیگر (ساکما، شماره سند: ۸۰۵۷-۲۴۰) نمونه‌ای از بودجه اداره مراسلات و ضبط کل در سال ۱۳۰۳ ش. را نشان می‌دهد. در همین سند بودجه پرسنلی اداره مراسلات و ضبط کل در اسفندماه سال ۱۳۰۳ ش. قابل مشاهده است.

- پرونده‌ای از اسناد وزارت کشور حاوی بخشنامه وزیر کشور به فرمانداری اصفهان برای اعلام شرایط و خصوصیات کارمند بایگانی نامه‌های محرمانه در تاریخ ۱۳۱۷/۹/۲۸ ش. است که این شرایط عبارتند از: پایه‌دار بودن؛ خوبی پیشینه (البته نباید به نداشتن بدی پیشینه اکتفا کرد)؛ دارا بودن خانواده و متأهل بودن؛ مورد اطمینان کامل رئیس مأموریت بودن؛ محلی نبودن؛ سالمند بودن. در این بخشنامه پیش‌بینی شده «در صورتی که در جزو کارمندان آن فرمانداری شخصی که دارای شرایط بالا باشد یافت نشود کلیه نامه‌های محرمانه و مرموزات را رئیس مأموریت باید شخصاً اداره کرده، مستقیماً انجام داده و نزد خود بایگانی نماید» (ساکما، شماره سند: ۱۱۹۰-۲۹۱).

- سند دیگر از اداره کل خالصجات و ارزاق عمومی ایالت تهران است که دربردارنده اهمیت این پست و ضرورت پایند بودن دارنده پست به اموری چون مسئولیت‌پذیری، دقت و سرعت در کارها است. این سند به تشکیلات دارالانشای کل در تاریخ ۲۴ ثور (اردیبهشت) ۱۲۹۸ اشاره دارد که در آن وظایف رئیس شعبه ضبط و ارسال مرسولات نیز به شرح زیر مشخص شده است:

... رئیس شعبه ضبط و ارسال و مراسلات نیز در مقابل رئیس دارالانشا کاملاً مسئول است. پس از آنکه کلیه مراسلات وارده از ملاحظه رئیس دارالانشا گذشت تماماً به شعبه ضبط و ارسال مراسلات فرستاده می‌شود تا آنکه دوسیه هر یک را ضمیمه نموده بر طبق مواد دستور اداری مورخ دهم ثور نمره ۱۰۳۰۰ عمل کند.

رئیس شعبه ضبط و ارسال و مراسلات در موقع ملاحظه نوشتجات وارده می‌بایستی دقت نماید که آنچه به قید فوریت است در کارتن مخصوص گذارده به سیر رسمی در آورده و سایر نوشتجات را علی‌المعمول عمل کند.

رئیس شعبه ضبط و ارسال و مراسلات باید نهایت دقت را در ثبت و ضبط مراسلات نموده و مخصوصاً در ارسال سوادها و ضمائم و عنوانات روی پاکات نهایت مواظبت را داشته باشد تا در ارسال آن‌ها اشتباهی دست ندهد و ضمیمه و یا چیز دیگری فراموش نشود (ساکما، شماره سند: ۳۱۸۱۴-۲۴۰).

- سندی از وزارت فرهنگ بیانگر یکی از مشکلات فضای نگهداری است که بدون اغراق بیشتر بایگانی‌های کشور مبتلابه آن بوده‌اند و یکی از دلایل اصلی پیدایش آرشیوها نیز رفع مشکل کمبود جا در بایگانی‌های راکد وزارتخانه‌ها و سازمان‌ها از طریق آزادسازی فضا و تعیین تکلیف پرونده‌های آن‌ها است. نبوده‌اند سند حاوی گزارشی از تلاش‌های صورت گرفته برای ایجاد بایگانی راکد و بایگانی کارگزینی در وزارت فرهنگ و انتقاد از اجرایی نشدن وعده‌های مسئولان برای رفع مشکل کمبود فضا در تاریخ ۱۳۲۳/۸/۷ ش. است. در بخشی از گزارش چنین آمده:

... بایگانی راکد از سال ۱۳۲۵ ق. که بدو تأسیس وزارتخانه بوده منظم و مرتب در یک‌جا جمع‌آوری نموده و منفرداً بایگانی راکد [ی] که سی و هشت سال می‌شود در بایگانی جمع‌آوری نموده و با این زحمات و مشقات زیاد به‌هیچ‌وجه از اولیای امور و روسای ادارات تشویق و قدردانی مشاهده ننموده و بایگانی راکد را جزو مؤسسات وزارتخانه ندانسته‌اند. بدین‌لحاظ از چندین سال قبل دیگر بایگانی ادارات را تحویل نگرفته و از طرفی هم دیگر در بایگانی راکد جای قفسه‌گذاران به‌هیچ‌وجه نیست و مکرر در این چندین ساله به مقام وزرای وقت و روسا گزارش داده که بایگانی راکد به‌هیچ‌وجه جای قفسه‌ها و گرفتن بایگانی ادارات را ندارد. تمام به وعده ساختن جای مخصوص برای بایگانی داده‌اند؛ ولی وعده‌ها عملی نشده است. برای صدق عرایضم بایگانی را ملاحظه بفرمایند. ... (ساکما، شماره سند: ۳۵۰۳۰-۲۹۷).

- پرونده‌ای دیگر حاوی درخواست رئیس بایگانی کل وزارت گمرکات و انحصارات در تاریخ ۱۳۳۶/۳/۲۸ است که در آن ضمن اشاره به تلاش کارمندان خود برای ایجاد یک بایگانی منظم و آرشیو ثابت در وزارتخانه تقاضای پرداخت اضافه کار به آنان را داشته است (ساکما، شماره سند: ۴۵۵۰۷-۲۴۰).

- دستور مدیرکل کارگزینی وزارت آموزش و پرورش به شماره ۲۸۵۳ و به تاریخ ۱۳۴۵/۳/۵ ش. جهت تکمیل و ارسال فرم شرح شغل افراد شاغل در بایگانی‌ها به منظور اتخاذ روشی منطقی در ارزشیابی و درجه‌بندی بایگان‌ها و پرداخت اصولی فوق‌العاده فنی بایگانی به آن‌ها یکی دیگر از نمونه‌های سند در این خصوص است (ساکما، شماره سند: ۷۰۹۲-۲۹۷).

• برخی از اسناد بررسی شده حاوی بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌های اداری در مورد نحوه آماده‌سازی نامه‌ها و مکتوبات اداری برای ارسال یا بایگانی و نحوه بایگانی کردن پرونده‌ها به منظور سهولت و سرعت در اقدامات، حفاظت از اسناد، جلوگیری از مفقود شدن آن‌ها و یکپارچه شدن امور است که می‌توان گفت به‌نوعی عمل به

- برخی از وظایف مدیریت اسناد در آن سال‌های دور است. مانند:
- پرونده‌های حاوی بخشنامه‌های وزارتی به شماره ۵۸۷۹ و به تاریخ ۲۲ ثور [اردیبهشت] ۱۳۰۲ ش. وزارت مالیه در خصوص چگونگی انجام مکاتبات و بایگانی سوابق آن‌ها است. از جمله: لزوم ترجمه تمام مینوت‌ها و مراسلات و ذکر محل نگارش آن‌ها؛ واضح و صریح بودن مراسلات؛ رعایت ادب و نزاکت در مراسلات؛ بایگانی کلیه مراسلات مربوط به یک مطلب در یک دوسیه؛ ذکر عنوان مراسلاتی که باید توسط وزیر یا معاون و یا رئیس کل مالیه امضا شود (ساکما، شماره سند: ۸۵۶۲-۲۴۰).
  - پرونده‌های دیگر حاوی بخشنامه‌های وزارت مالیه به شماره ۸۲۱۱ و ۴۹۵۲۳ به تاریخ ۱۸ دلو [بهمن] ۱۳۰۲ ش. است که در آن به ادارات دستور اکید داده شده است که طبق دستورالعمل بخشنامه شماره ۱۷۹۴ مورخ ۱۴ سنبله [شهریور] در جواب تلگرامات و مراسلات اداره مرکزی از حرف مخصوص استفاده کنند (ساکما، شماره سند: ۴۵۱۰۸-۲۴۰).
  - بخشنامه وزارت معارف در مورد درج نام اداره صادرکننده نامه در نامه‌های اداری به شماره ۱۷۵۷۷ و تاریخ ۱۳۰۷/۸/۸ ش. (ساکما، شماره سند: ۴۶۸۱-۲۹۷).
  - دستور وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه به اداره‌ها و وزارتخانه‌ها برای ارسال پرونده‌های تا آخر ۱۳۰۵ به ضبط کل و مأمور نمودن ضابطان به منظور همکاری با مدیرکل ضبط کل برای ثبت و تنظیم پرونده‌ها در تاریخ ۱۳۰۷/۸/۱۶ ش. (ساکما، شماره سند: ۲۸۵۷-۲۹۷).
  - سواد بخشنامه وزارت مالیه خطاب به وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه به شماره ۷۶۸۵ و تاریخ ۱۳۰۹/۸/۳ در خصوص ذکر عنوان اداره علاوه بر نام وزارتخانه در نامه‌های ارسالی به منظور تسریع در روند کارها (ساکما، شماره سند: ۸۴۳۲-۲۹۷).
  - مکاتبه با اداره کابینه وزارت معارف و اوقاف در مورد لزوم ثبت تمام نامه‌های وارده در اداره کابینه و ارجاع آن به ادارات مربوطه برای اقدام و صدور پاسخ در تاریخ ۱۳۱۱/۵/۲۵ ش. (ساکما، شماره سند: ۴۲۷۹۶-۲۹۷).
  - مکاتبات موجود در وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در سال‌های ۱۴-۱۳۱۳ در خصوص خودداری از ارسال مراسلات وارده به زبان غیرفارسی با استناد به تصویب نامه شماره ۳۳۵۵ هیئت وزیران (ساکما، شماره سند: ۵۷۰-۲۹۷).
  - بخشنامه مورخ ۱۳۱۵/۱۰/۱ ش. وزارت معارف در مورد استفاده از کلمه «بایگانی کردن»

- به جای کلمه «ضبط کردن» بر اساس نظر فرهنگستان (ساکما، شماره سند: ۷۹۰۹-۲۹۷).
- نامه شماره ۵۷۹۱۹ وزارت مالیه به تاریخ ۲۵ اسفند ۱۳۱۶ بیانگر این است که با تغییر و اجرای قانون تقسیمات کشور در راهنمای بایگانی وزارت مالیه نیز اصلاحاتی به عمل آمده و به بایگانی‌ها دستور داده شده که پرونده‌ها را طبق راهنمای جدید بایگانی کنند. این راهنما در پرونده موجود است (ساکما، شماره سند: ۱۸۸۷۹-۲۴۰).
- پرونده حاوی راهنمای بایگانی اداره اطلاعات در سال‌های ۲۱-۱۳۲۰ که نشان می‌دهد طبقه‌بندی پرونده‌ها در این بایگانی تلفیقی از موضوع و جغرافیا است (ساکما، شماره سند: ۳۵۷۶۰-۲۴۰).
- در سال‌های بعد هم شاهد این راهنماها هستیم. از جمله راهنمای سال ۱۳۲۷ و ۱۳۲۸ (ساکما، شماره سند ۲۳۰۹۰-۲۴۰)، راهنمای بایگانی (ساکما، شماره سند ۱۰۱۶۰۲-۲۴۰) و راهنمای بایگانی وزارت دارائی سال ۱۳۲۷ و ۱۳۲۸ (ساکما، شماره سند ۷۴-۲۴۴).
- بخشنامه شماره ۴۷ نامه شماره ۱۸۸۸۲ به تاریخ ۲۶ تیرماه ۱۳۱۷؛ در این بخشنامه که از طرف وزیر مالیه صادر شده پیش‌نویس نامه‌های اداری به‌عنوان سند شناخته شده و دستور داده شده که عین آن‌ها در پرونده نگهداری شوند و روش انجام کار نیز به استحضار روسای بایگانی‌ها رسانده شده است (ساکما، شماره سند: ۱۸۸۰۳-۲۴۰).
- بخشنامه شماره ۳۹ وزارت پست و تلگراف و تلفن به تاریخ ۱۳۱۷/۱۱/۱۶؛ دستور سوزاندن کلیه اوراق مطالب تلگراف رسیده، فرستاده و واسطه از داخله و خارجه تا آخر اسفند ۱۳۱۶ با حضور رئیس اداره، مدیر حسابداری و مدیر بایگانی این اوراق. (ساکما، شماره سند: ۷۹۱۹-۲۱۰) و اسناد مشابه (ساکما، شماره سند: ۷۹۳۰-۲۱۰).
- بخشنامه اداری شماره ۱۲۴۱۵ و تاریخ ۱۳۲۲/۶/۸ وزارت مالیه مبنی بر لزوم بازگرداندن پرونده‌های راکد به بایگانی و خودداری از نگهداری بدون دلیل آن‌ها در ادارات (ساکما، شماره سند: ۳۹۷۴۳-۲۴۰).
- آئین‌نامه مراسلات و بایگانی شماره د ۱۰ ش ۳ به تاریخ ۱۳۲۲/۹/۲۷ (ساکما، شماره سند: ۱۱۱۶-۲۳۰).
- اهم موضوعات اشاره شده در آئین‌نامه مراسلات و بایگانی شماره ۱۵-۱۴۱

به تاریخ ۱۳۲۳/۳/۷ عبارتند از:

- ابلاغ قوانین و اقدام به اخذ دستور اجرا از وظایف اداره مراسلات و بایگانی کل برشمرده شده است.
- دستورات مربوط به تصویب نامه‌های صادره با موافقت قبلی وزارت دارائی و چه بدون آن مشخص شده است.
- نحوه اظهار نظر راجع به اجرا بیان شده است.
- دستور ترجمه کلیه تصویب نامه‌ها به انگلیسی صادر شده است.
- دستور ایجاد پرونده‌ای خاص برای بایگانی تصویب نامه‌ها صادر شده است (ساکما، شماره سند: ۱۴۱۲۸-۲۴۰).
- آئین نامه مراسلات و بایگانی شماره ۱۶۳/۱۶ به تاریخ ۱۳۲۳/۴/۲۱ (ساکما، شماره سند: ۱۴۱۲۸-۲۴۰).
- آئین نامه مراسلات و بایگانی شماره ۱۷۶/۲۳ به تاریخ ۱۳۲۳/۶/۲۶: «مراسلاتی که به فارسی به اداره کل یا قسمتی که تحت ریاست یک نفر آمریکایی ارسال می‌شود در صورتی که مستلزم توجه و اقدام از طرف یکی از صاحب‌منصبان آمریکایی باشد باید یک نسخه ترجمه انگلیسی آن ضمیمه گردد.» (ساکما، شماره سند: ۱۴۱۲۸-۲۴۰).
- بخشنامه شماره ۱۲۸۹۰ به تاریخ ۱۳۲۶/۴/۲۷ اداره بهبود امور اداری؛ بخشنامه وزارت دارائی برای نوشتن موضوع نامه‌ها و گزارش‌ها پس از اشاره به عنوان مخاطب به منظور تسهیل امور ثبت و بایگانی و تأمین سرعت جریان نامه‌ها. (ساکما، شماره سند: ۲۹۳۵۳-۲۴۰).
- تذکر رئیس اداره کل کارگزینی به شماره ۲۶۴۸۵/۷ و به تاریخ ۱۳۲۹/۸/۲۹ ش. به کارکنان ادارات در خصوص عدم ارسال نامه‌های وارده ارجاعی به بایگانی کل به منظور جلوگیری از مفقود شدن اسناد و نامه‌ها (ساکما، شماره سند: ۴۱۲۳۰-۲۹۷).
- تشکیل اداره دفتر محرمانه و رمز در وزارت فرهنگ و تدوین آئین نامه برای تهیه و ثبت و بایگانی نامه‌های محرمانه و کشف تلگراف‌های رمز در تاریخ ۱۳۳۲/۱۲/۱۷ ش. (ساکما، شماره سند: ۱۹۹۴۱-۲۹۷).
- بخشنامه اداره کل کارگزینی وزارت فرهنگ در سال ۱۳۳۳ ش. در خصوص فرصت چهار روزه شعبه‌ها برای مطالعه و نگه‌داشتن پرونده‌های بایگانی (ساکما، شماره سند: ۴۰۷۲۰-۲۹۷).

- دستور وزیر فرهنگ برای متمرکز کردن دفتر و بایگانی ادارات بازرسی، اداری، فنی و اجتماعی و تشکیل دفتر و بایگانی واحد در تاریخ ۱۳۳۳/۸/۲۶ ش. (ساکما، شماره سند: ۱۵۴۹۲-۲۹۷).
  - بخشنامه شماره ۱۲۸۹۰ به تاریخ ۱۳۳۹/۴/۲۷ ش. وزارت دارائی در خصوص ذکر خلاصه‌ای از نامه در بالای نامه‌ها و گزارش‌های صادر پس از ذکر عنوان مخاطب به‌منظور تسهیل امور ثبت و بایگانی و تسریع جریان نامه‌های اداری (ساکما، شماره سند: ۴۰۵۳۰-۲۴۰).
  - رونوشت نامه وزیر مشاور در باره اصول نگارش و سیستم بایگانی موضوعی به دانشگاه تهران برای رعایت در نامه‌نگاری با ژاندارمری کل کشور در سال ۱۳۵۰ ش. در این نامه به اهمیت رعایت استانداردها در روش نگارش و نیز نگهداری سوابق و مدارک برای سهولت دسترسی به آنها اشاره شده و نیز اعلام شده است در این بایگانی از سیستم بایگانی موضوعی استفاده می‌شود.
  - در نامه شماره ۱۱۶۸ ر م به تاریخ ۱۳۵۱/۸/۲۳ به این موضوع اشاره شده که وجود بایگانی منظم در هر اداره و سازمان دولتی به‌خصوص اداره امور مالی اهمیتی خاص دارد. در این نامه همچنین به اهمیت اختصاص محلی مناسب برای بایگانی راکد اشاره شده است. در دیگر نامه‌های این پرونده نامه‌هایی موجود است که نمایانگر اهمیت وجود بایگان ماهر برای ایجاد بایگانی مدرن و متناسب است (ساکما، شماره سند: ۶۱۲۴-۲۳۰).
  - سند دیگری که به‌معرفی آن خواهیم پرداخت شاید بتوان گفت دربردارنده اطلاعاتی از اولین دوره‌های آموزش دانشگاهی فن بایگانی است که در این دوره فنون بایگانی در کنار کتابداری به دانشجویان تدریس می‌شده است و در آن به شرایط افراد برای شرکت در دوره‌ها و برنامه دروس اشاره شده است.^۱
- برخی از اسناد موجود در آرشیو ملی روایت‌گر آغاز مشکلات بایگانی‌ها در زمینه کمبود جا برای نگهداری اسناد و جستجوی راه حل برای مقابله با این بحران است.
- در زمان رضاشاه، سیستم نوینی برای اداره اسناد به کار گرفته شد. به گونه‌ای که اسناد و کتاب‌های دولتی و ملی از محل خانه وزیر، به محل وزارتخانه‌های دولتی انتقال و در آن‌جا نگهداری می‌شد. در این دوران ضمن آموزش علوم و فنون اداری نوین، به نگهداری اسناد و مدارک بایگانی شده در وزارتخانه‌ها پرداخته و در زمان پهلوی دوم بایگانی‌های وزارتخانه‌ها با انبوهی از اسناد و مدارک روبرو شدند. این اسناد و مدارک ضمن اینکه فضای زیادی به خود اختصاص می‌داد روزبه‌روز نیز آثار زوال بر روی آن‌ها

۱. در همین شماره سند جزوات جلسات سوم، چهارم، پنجم و ششم بایگانی نیز موجود است که جهت عدم تطویل کلام از بازنویسی آن خودداری شد.

پیدا می‌شد (غفاری راد، ۱۳۷۷، ص ۵).

«در سال ۱۳۳۹ ش. وزیر دارائی وقت، پیشنهاد تدوین قانونی در خصوص تنظیم و ترتیب اسناد را ارائه کرد. به موجب طرح تنظیم شده، در هر وزارتخانه و هر استان کمیته‌ای از مراجع رسمی عالی‌رتبه برای اجرای این قانون به وجود آمد که علاوه بر بررسی اسناد صلاحیت امحای اوراق زائد را نیز دارا بود» (بقائی، ۱۳۸۱، ص ۳۵).

در آن زمان مسئولان نظام اداری هنوز به نقش اسناد و مدارک واقف نشده بودند؛ تا اینکه در تیر ماه سال ۱۳۳۰ ش. وزیر کشور به فرمانداری شهرهای اهواز، همدان، مشهد، شیراز، کرمان، گرگان، کرمانشاه، مراغه و رضائیه، دستور ارسال سوابق پرونده‌های انتخاباتی دوره‌های گذشته شهرهای نام‌برده را صادر می‌کند؛ اما این دستور بی‌پاسخ می‌ماند و علت آن از بین رفتن اسناد و پرونده‌ها بر اثر فقدان سیستم نوین بایگانی، حوادث شهریور ۱۳۲۰ و وجود حشرات و حیوانات موذی (موریانه و موش) اعلام می‌شود (اسماعیل حسنی، ۱۳۷۴، ص ۱۳).

با وجود مشکلاتی مشابه در سیستم اداری کشور «در سال ۱۳۳۲ ش. دولت بررسی مقدماتی مشکلات تراکم روز افزون اوراق زائد را آغاز کرد و نتیجه آن یک سال بعد در مجلس سنا مطرح شد؛ اما تصمیمی در آن خصوص گرفته نشد» (دهقانی، ۱۳۷۹، صص ۱۲-۱۳).

در این مقطع جای خالی مؤسسه‌ای که بتواند با نارسائی‌ها و تنگناهای اداری مقابله نماید احساس می‌شد و به همین علت مؤسسه علوم اداری وابسته به دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی دانشگاه تهران تأسیس و افرادی را به منظور گذراندن دوره‌هایی در زمینه اداره امور دولتی به کشورهای خارجی اعزام نمود. در سال ۱۳۳۳ ش. گروه بررسی امور استخدامی تشکیل شد و این گروه با همکاری کارشناسان خارجی پروژه حاوی هدف‌های زیر را تنظیم کرد که مورد موافقت دولت قرار گرفت:

- ایجاد ثبات در کلیه خدمات دولتی؛
- تهیه و برقراری طرح طبقه‌بندی مشاغل برای دولت ایران؛
- اصلاح و بهبود دستگاه اداری دولت؛

با توجه به این پروژه هیئت وزیران بنابه پیشنهاد وزیر دارائی ایجاد یک مؤسسه تحت عنوان «اداره کل طبقه‌بندی مشاغل وابسته به وزارت دارائی» را به منظور بررسی و اجرای طبقه‌بندی مشاغل و خدمات دولت در تاریخ آبان ماه ۱۳۳۳ ش. تصویب کرد. در همین سال بنا به درخواست آقای دکتر علی‌اکبر سیاسی - رئیس دانشگاه تهران - از دکتر هربرت ای انجل دعوت شد تا در باره بایگانی‌های مؤسسات دولتی مطالعه و نظریات خود را به منظور انجام کارهایی در زمینه بهبود امور بایگانی‌های کشور تقدیم کند. او مطالعاتی در مورد دفاتر سیزده وزارتخانه و سایر مؤسسات

دولتی ایران در تهران به عمل آورد. از مجموعه اطلاعاتی که بدین ترتیب از زمان ورود خود به دست آورد پیشنهادهای عمده‌ای برای توسعه و پیشرفت امور بایگانی و اسناد در ادارات دولتی ایران به شرح زیر ارائه نمود:

- تصویب قانون بایگانی عمومی متضمن طرز اداره اسناد موجود و اتخاذ روشی به منظور خارج ساختن اسناد قدیم از جریان؛
- تأسیس آرشیو ملی که از لحاظ موقعیت سازمانی در درون حکومت جایی را اشغال کند که با وزارتخانه‌ها و قوه مقننه و قوه قضائیه به نحوی مرتبط باشد؛
- تهیه فهرستی از آرشیوها و اسنادی که در سازمان‌های دولتی ایران موجود است تا حجم و ماهیت اسناد معلوم و برنامه‌ای اصلاحی بر آمار دقیق پی‌ریزی شود؛
- ایجاد برنامه جامعی که بر طبق آن وزارتخانه‌ها اسناد و مدارک خود را طبقه‌بندی نموده مدتی را که هر طبقه از اسناد بایستی در وزارتخانه نگهداری شود تعیین کنند تا پس از انعقاد آن اسناد به آرشیو ملی ارسال [شوند] و آنچه را بدون فایده باشد از بین ببرند؛
- اصلاح روش بایگانی فعلی تا با هزینه کم‌تر اطلاعات بیشتری از بایگانی به دست آید؛
- آموزش افراد از طریق دانشگاه تهران و مطالعه تکنیک‌هایی که در ممالک متحده آمریکا مورد استفاده است و انتصاب آن‌ها به سمت مدیران بایگانی و بایگان (اسماعیل حسنی، ۱۳۷۴، ص ۱۸).

در برخی منابع ذکر شده تهیه و پیشنهاد لوایح سه‌گانه تأسیس آرشیو ملی - امحای اوراق زائد و بایگانی دولتی در سال ۱۳۳۳ ش. به ابتکار مؤسسه علوم اداری، به مرحله اقدام نرسیده است. (صادقپور بالانی، ۱۳۸۵، ص ۸؛ بقائی، ۱۳۸۱، ص ۳۴)؛ اما آقای اسماعیل حسنی در پژوهش خود اشاره دارند که: «در سال ۱۳۳۴ ش. اولین دوره داوطلبان فوق‌لیسانس رشته علوم اداری با حضور معلمان امریکائی مؤسسه علوم اداری فارغ‌التحصیل شدند و اولین کلاس بایگانی در بنگاه جنگل‌ها و اولین طرح اصلاح بایگانی بر اساس سیستم‌های نوین بایگانی در تاریخ امور اداری ایران توسط آقای یدالله نیازمند در این سال انجام گرفت» (اسماعیل حسنی، ۱۳۷۴، صص ۱۸-۱۹).

از اسناد موجود در خصوص مشکلات موجود در بایگانی‌ها و ضرورت بررسی وضعیت و یافتن راه حل می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- نامه محمد نجم رئیس اداره کل پست تهران به وزارت پست و تلگراف و تلفن به تاریخ ۱۳۳۴/۱۲/۹ ش. و بیان وضعیت نامناسب بایگانی‌های این اداره و پر شدن

آن از اوراق، دفاتر و مرسولات بی‌فایده و مغشوش بودن وضعیت نگهداری آن‌ها، پیشنهاد معدوم کردن موارد یاد شده و درخواست تعیین تکلیف (ساکما، شماره سند: ۵۳۸۶-۲۱۰).

در همین پرونده، وزارت پست در پاسخ این نامه به تاریخ ۱۳۳۴/۱۲/۲۳ ش. ضمن اشاره به صورت جلسه کمیسیون متشکله از نمایندگان وزارتخانه‌ها با امحای اوراق و اسناد موافقت نموده و اعلام داشته:

«معدوم نمودن هرگونه اوراق و دفاتری که سندیت دارد و برای دولت ایجاد حق می‌نماید جایز نیست.

برای امحای سایر اوراقی که برای دولت ایجاد حق نمی‌کند و در دعاوی احتمالی دولت و اشخاص شامل مرور زمان شده و در ده سال اخیر برای آن‌ها پرونده‌ای تشکیل نشده ممکن است با حضور نمایندگان ادارات ذی‌ربط و دادسرای شهرستان با مسئولیت رئیس آن اداره و با تنظیم صورت جلسه آن‌ها را امحا کرد.»

همچنین دستور نگاهداری اوراق و دفاتر ضروری و انتقال آن‌ها به باغ بی‌سیم نجف‌آباد صادر شده است.

این شماره سند همچنین حاوی نامه ارسال صورت جلسه‌ای به تاریخ ۱۳۳۴/۵/۲۲ ش. و به شماره ۳۴۰۷/۶۱ است. این جلسه در تاریخ ۱۳۳۴/۳/۲۰ ش. با حضور نمایندگان برخی از وزارتخانه‌ها تشکیل شده و در آن چنین تصمیم‌گیری شده بود:

- اجازه معدوم کردن سرویس‌هایی که که هیچ‌گونه تأثیر مالی، سیاسی، پرسنلی، حقوقی و جزایی ندارد با اجازه وزیر وزارتخانه مربوط و رئیس اداره مستقل با حضور نماینده دادستان پس از تشخیص کمیسیونی که هر وزارتخانه و اداره برای این کار تعیین می‌کند.

- تکلیف نمایندگان وزارتخانه‌ها و ادارات مستقل دولتی برای تعیین تکلیف نوشتجاتی که از جنبه سیاسی، فرهنگی، تاریخی، حقوقی و جزایی اهمیت دارند و نیز مواردی چون قراردادهای، مقاله‌نامه‌ها، شرکت‌نامه‌ها، فرامین، قطعنامه، حبس‌نامه، نقشجات، طرح‌های اساسی، تصویب‌نامه‌ها، قوانین، اوراق آزمایش تأسیسات بنادر و به‌طور کلی هر سندی که برای دولت و اشخاص ایجاد حق نماید و نیز توجه به وضعیت بایگانی‌ها با در نظر گرفتن اهمیت حفظ اوراق و نوشتجات مهم. (ساکما، شماره سند: ۵۳۸۶-۲۱۰)

«در مهرماه ۱۳۳۴ ش. دولت تصمیم گرفت اداره‌ای به نام «بایگانی کل کشور» تشکیل دهد. برای اجرای این طرح و تهیه مقدمات آن کمیسیونی در دفتر مصطفی سمیعی - معاون دائمی

وزارت امور خارجه- و باحضور دکتر نصر- وزیر کار- و مدیران کل کلیه وزارتخانه‌ها تشکیل شد و در این زمینه مذاکراتی به عمل آمد و برای تهیه گزارش و اخذ تصمیم نهائی قرار شد این کمیسیون مجدداً جلساتی تشکیل دهد.» (صادقیان، ۱۳۸۴، ص ۹۶).

مؤسسه علوم اداری در همین سال از وزارتخانه‌ها خواست تا به منظور تشکیلات بایگانی در ایران نماینده‌ای که از لحاظ مقام در حدود مدیر «دفتر وزارتی» بوده و در مسائل اداری ورزیده و باتجربه باشند به مؤسسه اعزام دارند. وزارتخانه‌ها عموماً به استثنای دو وزارتخانه دعوت مذکور را اجابت نمودند و اولین جلسه سمینار روز ۱۳۳۴/۹/۶ ش. با شرکت سیزده نفر نمایندگان وزارتخانه‌ها در مؤسسه تشکیل و پس از مذاکرات مفصل و مشروحه موافقت حاصل شد که لایحه قانونی در مورد سه موضوع زیر تهیه و مورد شور قرار گیرد:

- تأسیس آرشیو ملی (بایگانی کل کشور)؛
- امحای اوراق زائد دولت؛
- اصول بایگانی دولتی؛

از سیزده نفر مذکور سه نفر مدیر دفتر وزارتی، دو نفر معاون دفتر وزارتی، سه نفر رئیس بایگانی کل و بقیه صاحب مقامات مختلفی از قبیل بازرس وزارتی بودند. اختلافات موجود در هیئت موجب گردید نمایندگان سه وزارتخانه امور خارجه، دارائی و کار از طرف همکاران حاضر در جلسه انتخاب شوند و مقرر گردید هیئت مزبور با کمک مؤسسه و اعضای اصل ۴ در لوائح پیشنهادی شور و بررسی نموده، آن‌ها را برای تصویب جلسه عمومی تسلیم کنند. در این زمان از طرف وزیر دادگستری لایحه‌ای برای اوراق قابل امحا تهیه شد. این اولین لایحه در مورد از بین بردن نوشته‌ها، اشیا و اوراق غیر قابل استفاده موجود در بایگانی وزارتخانه‌ها، ادارات مستقل و بنگاه‌های دولتی بود که بعد از تأیید نخست وزیر به مجلسین تقدیم گردید. این لایحه در جلسه روز شنبه ۱۳۳۵/۱۲/۴ ش. مجلس سنا مطرح و به تصویب نرسید. (اسماعیل حسنی، ۱۳۷۴، ص ۱۹).

این لایحه که در وزارت دادگستری تهیه شده بود موجب سوءظن و مخالفت سناتورها گردید. آن‌ها معتقد بودند که اسناد با ارزش و بی‌ارزش لازم و ملزوم یکدیگر هستند و ممکن است با تصویب این قانون خسارات جبران‌ناپذیری از لحاظ فرهنگی، ادبی و تاریخی به کشور و شرح حال اشخاص وارد شود. (صادقیوربالانی، ۱۳۸۵، ص ۸).

«علت دیگر مخالفت روشی بود که برای از بین بردن اوراق زائد و کهنه پیش‌بینی شده بود؛ بنابراین اولین اقدام قانونی در جهت ترتیب و تنظیم اسناد و معدوم کردن اوراق بی‌ارزش عکس‌العمل شدیدی را برانگیخت و موجب شد که برای مدت تقریباً ده سال این موضوع مسکوت بماند.» (بقائی، ۱۳۸۱، ص ۳۴).

در یکی از پرونده‌ها به مکاتبه شماره ۱۶۰۷۴ و با تاریخ ۱۳۳۵/۹/۱۹ ش. نخست وزیر با وزیر صنایع و معادن در مورد مطالعه طرح پیشنهادی لایحه قانونی برای حفاظت اسناد و امحاء اوراق و دستور اعلام نظر برای اتخاذ تصمیم نهایی در جلسه هیئت دولت اشاره شده است (ساکما، شماره سند: ۲۷۵-۳۸۰).

در پرونده‌ای دیگر درخواست استانداری فارس از معاون اداری و پرسنلی شهربانی کشور در مورد موافقت آن مقام با اجرای طرح‌ریزی بایگانی به منظور تبدیل بایگانی خود به بایگانی نوین به شماره ۲۶۳۶/۱۸ و در تاریخ ۱۳۳۵/۳/۳۰ ش. مشاهده می‌شود.

این پرونده همچنین حاوی گزارش مأموریت تعدادی از کارکنان استانداری فارس به تهران در مورد اقدامات و روش‌های کار دبیرخانه شورای امنیت ملی و بهره برداری از آن در تاریخ ۱۳۵۵/۷/۱۴ ش. است (ساکما، شماره سند: ۱۴۲۵-۳۵۰).

پرونده‌ای دیگر حاوی رونوشت لایحه‌ای با عنوان «لایحه قانونی تشکیل بایگانی کل کشور [۱۳۳۸ ش.؟]» است. مواد این لایحه به شرح زیر است:

ماده ۱) دولت مکلف است از تاریخ تصویب این قانون ظرف مدت یک سال بایگانی کل کشور را برای حفظ اسناد دولتی تشکیل دهد.

ماده ۲) بایگانی کل کشور تحت نظر وزارت دادگستری اداره شده و دارای یک شورای عالی خواهد بود که مرکب است از هفت نفر از کارمندان عالی‌رتبه دولت که بنابر پیشنهاد وزارت دادگستری و تصویب هیئت وزیران انتخاب خواهند شد. رئیس شورای عالی از بین اعضای شورا به ترتیب مذکور انتخاب خواهد شد. به علاوه بایگانی کل کشور به تعداد لازم کارمند دفتری خواهد داشت. بودجه بایگانی کل کشور ضمن بودجه وزارت دادگستری منظور خواهد شد.

ماده ۳) پس از تشکیل بایگانی کل کشور کلیه دستگاه‌های دولتی و سازمان‌های وابسته به آن‌ها مکلفند در هر سال کلیه اسناد دولتی را که حفظ آن ضرورت داشته و اقدامات اداری آن خاتمه یافته است برای نگاهداری به بایگانی کل کشور تسلیم نمایند.

اسناد دولتی هرگونه نوشته یا نقشه یا تصویر و امثال آن است که از جنبه تاریخی یا سیاسی یا قضائی یا نظامی یا ملی و یا به جهتی از جهات، حفظ آن برای همیشه لازم باشد. هر یک از دستگاه‌های دولتی و سازمان‌های وابسته به آن‌ها که بنابر مصالحی حفظ اسناد را در مؤسسه مربوطه لازم بداند مراتب را به بایگانی کل کشور اعلام خواهد نمود. در این صورت اسناد مذکور کماکان در آن مؤسسه باقی خواهد ماند.

ماده ۴) کلیه دستگاه‌های مذکور در این قانون مکلفند در هر سال صورت جامع از

اوراقی که سند به معنای مذکور در ماده ۳ محسوب نشده و از هیچ لحاظ نگاهداری آن اوراق ضروری نیست و مدت بیست سال از تاریخ آخرین اقدام آن گذشته باشد تنظیم و به بایگانی کل کشور تسلیم نماید.

ترتیب تنظیم صورت مزبور برحسب آئین‌نامه‌ای که هر یک از مؤسسات مذکور در امور مربوط به خود تنظیم می‌نماید معین خواهد شد.

ماده ۵) شورای عالی بایگانی کل کشور به هر طریق که مقتضی بداند در باره لزوم و یا عدم لزوم حفظ اوراقی که دستگاه مربوط حفظ آن را ضروری ندانسته رسیدگی کرده و در صورتی که پیشنهاد را موجه تشخیص دهد رای بر امحای اوراق مزبور صادر خواهد نمود.

تصمیمات شورای عالی با حضور لااقل پنج نفر از اعضای آن اتخاذ می‌شود و رأی اکثریت مناط اعتبار است و در صورت تساوی آرا رأی طرفی که رئیس شورا جزء آن است معتبر خواهد بود.

ماده ۶) شورای عالی طبقه امحا را در رأی خود قید خواهد نمود و وجوه حاصله از امحای اوراق مزبور به خزانه دولت تحویل خواهد شد.

ماده ۷) در هر مورد که رأی بر امحای اوراق صادر می‌شود دستگاه مربوطه باید قبل از امحا مراتب را به وسیله درج آگهی در یکی از روزنامه‌های کثیرالانتشار محل آگهی نماید. امحای اوراق قبل از انقضای مدت دو ماه از تاریخ آگهی ممنوع است. کلیه اشخاص ذی‌نفع می‌توانند به دستگاه مربوطه مراجعه و از اوراقی که امحا خواهد شد مطابق مقررات رونوشت اخذ نمایند.

ماده ۸) هر کس خود را ذی‌نفع در حفظ اوراقی که رأی بر امحای آن صادر شده بداند می‌تواند ظرف مدت مذکور در ماده قبل مراتب را کتباً به دستگاه مربوطه اعلام نماید. در این صورت از امحای اوراق مورد ادعا خودداری و مراتب از طرف دستگاه مربوطه به بایگانی کل کشور گزارش خواهد شد.

شورای عالی بایگانی نسبت به موضوع رسیدگی می‌نماید و رأی شورا قطعی است. ماده ۹) مقرراتی که تاکنون در وزارت پست و تلگراف و تلفن نسبت به امحای اوراق و اسناد پستی و تلگرافی معمول بوده کماکان به قوت خود باقی است.

ماده ۱۰) آئین‌نامه‌های لازم جهت اجرای این قانون را شورای عالی تنظیم و از طرف وزارت دادگستری به هیئت وزیران پیشنهاد شده و پس از تصویب هیئت وزیران به موقع اجرا گذاشته خواهد شد.

ماده ۱۱) دولت مسئول اجرای این قانون است. (ساکما، شماره سند: ۴۵۲۱۹-۲۴۰)

در همین پرونده اظهار نظر وزارت گمرکات و انحصارات در باره آئین نامه بایگانی کل کشور به شماره ۱۳۳۴۰ و تاریخ ۱۳۳۸/۶/۷ ش. به شرح زیر موجود است:

در این اظهار نظر ضمن مؤثر شمردن این لایحه در آزادسازی فضا و نیروی انسانی که برای نگهداری اوراق زائد صرف می شود پیشنهاد شده که چون کارهای عمومی وزارتخانه ها توسط وزارت دارائی انجام می شود و این امر اکثراً نتیجه خوبی نداشته و موجب نارضایتی دستگاهها بوده است، بایگانی کل کشور تحت نظارت نخست وزیر ایجاد شود و از لحاظ نظارت قانونی نیز دو نفر از قضات دیوان عالی کشور در شورای عالی بایگانی حضور و مشارکت داشته باشند و یا از جهت آنکه اسناد نگهداری شده قرار است مورد استفاده پژوهشگران قرار بگیرند این شورا ضمیمه کتابخانه ملی شود و تا اندازه ای به آن استقلال داده شود.

همچنین این وزارتخانه مدت بیست سال را برای تعیین تکلیف نگهداری یا امحای پرونده ها بیش از حد لزوم توصیف کرده و معتقد است به این ترتیب نیاز اصلی دستگاهها که صرفه جوئی و سرعت عمل است تأمین نخواهد شد و لذا مدت ۵ سال را پیشنهاد کرده است.

از دیگر پیشنهادات این وزارتخانه آن است که نگارش آئین نامه به جای مؤسسات به شورای عالی بایگانی مرکزی واگذار و پس از تصویب هیئت وزیران اجرائی شود (ساکما، شماره سند: ۴۵۲۱۹-۲۴۰).

این پرونده همچنین حاوی نظر مساعد وزارت گمرکات و انحصارات با مواد لایحه قانون تشکیل بایگانی کل کشور برای رفع مشکلات سازمانها جهت حفاظت از اسناد مهم دولتی و جلوگیری از پراکندگی اسناد است. این نامه با شماره ۲۳۵۸۰ و به تاریخ ۱۳۳۸/۹/۲۴ ش. در این پرونده قابل مشاهده است (ساکما، شماره سند: ۴۵۲۱۹-۲۴۰).

در سال ۱۳۳۸ ش. کمیته ای خاص آرشيو از طرف یونسکو در ایران به وجود آمد. افشار به نقل از دکتر محسن صبا در مورد این کمیته چنین می نویسد:

«... کمیته ای برای رسیدگی به امر بایگانی ملی در ایران تشکیل گردید و شروع به کار کرد و بنا به پیشنهاد همین کمیته به دانشگاه تهران قسمت خاصی در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران برای جمع آوری اسناد و مدارک بویژه تهیه فیلم از اسناد موجود در سایر بایگانیها تشکیل گردید (افشار، ۱۳۸۵، ص ۳۳).

اعضای این کمیته عبارت بودند از: آقایان اللهیار صالح، سیدحسین شهبهانی، عبدالحسین مفتاح (از رجال سیاست و دولت)، محمود فرهاد معتمد و اصغر مهدوی (از دارندگان مجموعه اسناد)، آقایان مهدی بیانی و ایرج افشار (از کتابداران) و دکتر محسن صبا به عنوان مسئول

کمیته، «اسماعیل حسنی، ۱۳۷۴، ص ۲۰».

اطلاعات بیشتری در مورد کمیته را می‌توان از بیان دکتر صبا (صافی، ۱۳۵۸، صص ۴۴-۵۰) و استاد افشار (۱۳۸۱، صص ۴-۵) به دست آورد.

سرانجام در ۱۷ آذر ۱۳۳۸ «لایحه تشکیل بایگانی کل کشور» به تصویب شورای معاونان رسید (عزیزی، ۱۳۸۶، ص ۱۰۶؛ صادقیان، ۱۳۸۴، ص ۹۶) و خبر آن در روزنامه کیهان ۱۳۳۸/۹/۱۷ انعکاس یافت.

یک سال پس از آن وزارت کشور کوشید تا لایحه‌ای برای تشکیل «سازمان آرشیو عمومی» به تصویب هیئت وزیران برساند که از چگونگی طرح و انجام آن اطلاع کاملی به دست نیامده است؛ اما آقای عزیزی معتقد است بررسی لایحه این مسئله را به ذهن متبادر می‌سازد که طراحان لایحه به‌رغم حضور فعال سازمان‌های آرشیوی در کشورهای غربی هنوز تصویر و برداشت مشخص و روشنی از آرشیو نداشته‌اند و این موضوع را با ذکر مسائلی که در لایحه آمده شرح داده است. (عزیزی، ۱۳۸۶، صص ۱۰۷-۱۰۸؛ ساکما، شماره سند: ۲۷۶۲۶-۲۴۰).

از اسناد به دست آمده در سال ۱۳۳۹ ش. مکاتبه‌ای از سوی وزیر مشاور و معاون نخست وزیر به چشم می‌خورد که در آن به ارسال گزارشی در مورد علل تأسیس «سازمان آرشیو عمومی» اشاره شده است. پیوست نامه سه برگ است که فقط به بازخوانی چند پاراگراف آن بسنده می‌کنیم:

در زمانی مبادله اطلاعات در بین مردم کشورها عامل اساسی پیشرفت و بالا بردن سطح اطلاعات عمومی بوده است. ترقی علوم و فنون تا حدود زیاد مدیون همین مبادله افکار بین معاصرین و یا مطالعه تحقیقات گذشتگان است و به همین جهت حفظ سوابق تاریخی و اجتماعی و سیاسی و اقتصادی هر ملتی از اهم وظایف مسئولین می‌باشد. جمع‌آوری اطلاعات و آمار مربوط به هر زمان و تمرکز آن‌ها و در دسترس عموم گذاردن، خود یکی دیگر از وظایف مسئولین می‌باشد. ... متأسفانه این وظیفه اساسی در کشور ما تا به حال به نحو کافی و مطلوبی انجام نیافته است. به طوری که اگر شخصی بخواهد در باره سوابق امری در دوران‌های گذشته بررسی کند با مشکلات زیادی مواجه خواهد شد. چه بسا با تمام زحماتی که متحمل می‌گردد باز هم در قضاوت خود راجع به موضوع مرتکب اشتباهات بزرگی شود؛ زیرا که فاقد اسناد و مدارک است و دستگاهی نبوده که در باره آن موضوع سوابق را حفظ نموده باشد و نشریاتی وجود ندارد که [به آن‌ها] استناد جوید. متأسفانه این اشکال حتی در بررسی اوضاع روز هم وجود دارد. فرض کنیم شخصی بخواهد راجع به وضع طبیعی کشور ما اطلاعاتی کسب نماید. ... مثلاً برای پیدا کردن اطلاعات و آمارهایی در خصوص عوامل طبیعی مختلف ناگزیر است به سازمان‌های متعددی مراجعه کند ...

۱. اصل: بود.

این اشکالات تنها برای افراد در خارج از کشور و یا دول بیگانه و سازمان های بین المللی نیست؛ بلکه افرادی که در خود کشورها هستند و همچنین سازمان های داخلی نیز با آنها مواجه میباشند. زمانی را که این اشخاص برای دریافت اطلاعات و آمار موجود صرف میکنند و اشکالاتی که تقاضاهای این اشخاص در سازمان ها ایجاد می نماید غیرقابل وصف می باشد.

در بعضی موارد دیده شده که در یک سازمان دولتی وزیر یا مسئولین نتوانسته اند از رئیس سازمان و فعالیت دستگاه خود اطلاعات کامل کسب نمایند و بالاخره تا انتهای مدت آنطور که لازم بوده به کم و کیف قضایا آگاهی کامل حاصل نکردند و یکی از علل اساسی ضعف دستگاه ها و عدم موفقیت در اجرای طرح ها و برنامه های آنها اساساً ندانستن وضعیت دستگاهها و سوابق امور می باشد.

در مواقعی دیده شده که شخصی در رشته ای مطالعه و تحقیق نموده و سالهای متمادی عمر خود را صرف کرده و پس از آن خود او یا دیگران متوجه می شوند که این کار به وسیله اشخاص دیگری هم مورد مطالبه بوده؛ ولی به علت عدم ارتباط از انجام آنها بی خبر بوده اند. متأسفانه در بعضی از موارد حتی در سازمان های رسمی کشور این بی اطلاعی به تمام معنی وجود داشته که نتیجه آن تکرار عملیات واحد و به احتمال زیاد عدم موفقیت بوده. ...

در موارد متعدد دیده شده که راجع به یک موضوع ارقام مختلفی نه تنها از سازمان های مختلف؛ بلکه از خود یک سازمان گزارش گردیده که این اختلاف باعث ناراحتی مردم و کاستن اعتقاد آنان نسبت به سازمان ها می گردد. ... به منظور مقابله با مشکلات فوق بهترین راه حل در مرحله اول تهیه یک آرشیو منظم است. ... (ساکما، شماره سند: ۲۷۶۲۶-۲۴۰)

آغاز فعالیتها برای تأسیس سازمان اسناد ملی ایران

«از سال ۱۳۴۱ ش. شورای عالی اداری مطالعاتی برای تأسیس آرشیو و حل مشکل بایگانیهای راکد دولت شروع کرد. برای انجام این مهم گذشته از نظرات کارشناسان سازمان ملل متحد، دو نفر کارشناس طی مأموریتی هشت ماهه آرشیوهای ملی آمریکا، انگلستان و فرانسه را مورد بررسی قرار دادند» (عزیزی، ۱۳۸۶، ص ۱۰۸).

دکتر پرهام نخستین رئیس سازمان اسناد ملی که یکی از این افراد بود در خصوص این موضوع چنین گفته اند:

«آن زمان سازمان ملل متحد تعدادی کارشناس امور اداری و نیز [کارشناسان] مربوط به مدیریت و تشکیلات اداری را مأمور کرده بود که با شورای عالی اداری همکاری

بکنند. آقای فارمر هم در این شورای اداری بود که انگلیسی و از مدیران بازنشسته آرشیو ملی انگلیس بود. او پیرمرد محترم مطلعی بود و سی سال در آرشیو ملی انگلیس کار کرده بود و اطلاعات زیادی داشت. بعد از یکی دو ماه که من برای این کار به‌استخدام شورای عالی اداری درآمدم با بورس سازمان ملل مرا دو ماه به انگلیس و شش ماه به آمریکا فرستادند. تقریباً در عرض این هشت ماه تمام مراکز مهم بایگانی‌های راکد انگلیس و آمریکا را دیدم و از هر کدام چند روز بازدید کردم. [همچنین] در کارگاه‌های فنی که داشتند شرکت کرده و با مدیران مصاحبه می‌کردم و مدت‌ها روی اسناد در مخازن آن‌ها کار می‌کردم. (سازمان اسناد و کتابخانه جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۴، مصاحبه جلسه ۱)

وزیر فرهنگ در تاریخ ۱۳۴۳/۵/۱۹ در نامه‌ای به دکتر شریفی، چنین می‌نویسد:

در گوشه و کنار ادارات و مؤسسات مختلف، مدارک و پرونده‌ها و اسنادی وجود دارد که دارای ارزش تاریخی است و خصوصاً در آینده مورد احتیاج محققین قرار خواهد گرفت و همچنین در بسیاری از خانواده‌ها نامه‌ها و مدارک و اسناد قدیمی وجود دارد که ممکن است در اثر عدم توجه دارندگان به ارزش تاریخی و لزوم حفظ آن‌ها از بین برود. چون حفظ این‌گونه اسناد ضرورت تام دارد باید نسبت به تشکیل بایگانی ملی (آرشیو ناسیونال) که به کلیه وسایل و تکنیک جدید برای حفظ این اسناد از ضایع شدن و انهدام مجهز باشد اقدام شود و این کار در درجه اول از وظایف وزارت فرهنگ است. بنابراین کمیسیونی با شرکت آقای مشکوتی و اشخاص وارد دیگر در این قبیل امور تشکیل و پس از بررسی موضوع نتیجه را گزارش فرمائید. ممکن است از آقای دکتر محسن صبا - استاد دانشگاه - که در این‌گونه امور دارای تخصص و علاقه وافر می‌باشند دعوت شود. وزیر فرهنگ. (ساکما، شماره سند: ۳۶۳۶۳-۲۹۷)

در این‌زمان مطالعات شورای عالی اداری در حال به‌ثمر نشستن بود. نتیجه مهم آن مطالعات سه طرح «تأسیس مرکز بایگانی راکد»، «تأسیس آرشیو ملی ایران» و «محلای اوراق زائد» بود که بر اساس نیازهای متفاوتی شکل گرفته بود.

با توجه به افزایش روزافزون حجم پرونده‌های راکد و اشغال فضای قابل ملاحظه‌ای در وزارتخانه‌ها و مؤسسات دولتی و نیز با توجه به بالا بودن هزینه‌های نگهداری از پرونده‌های راکد برای دولت تلاش‌های اداری برای تصویب قوانین و تصویب نامه‌های مربوط آغاز شد. در اواسط سال ۱۳۴۳ ش. طرح ایجاد «مرکز بایگانی راکد» تهیه شد و پس از تأیید هیئت رئیسه شورای عالی اداری کشور در مورخ ۱۳۴۳/۱۰/۱ ش. با شماره ۴۰۶۱۲ هیئت وزیران به تصویب رسید و خبر آن در مطبوعات منتشر شد (روزنامه کیهان، ۱۳۴۳/۱۱/۱۲).

طرح این ساختمان به دلیل تأمین نشدن اعتبار مورد نیاز اجرائی نشد و لذا مشکل همچنان پابرجا بود «از طرفی ساختمانی برای این مرکز وجود نداشت و از طرفی دیگر اسناد قابل نگهداری از اوراق امحایی جدا نشده بود» (بقای، ۱۳۸۱، ص ۳۵) لذا بررسی مشکلات و اندیشیدن برای یافت راه حل همچنان ادامه داشت. نتایج مطالعات انجام شده در شهریور ۱۳۴۴ در چهار فصل تدوین و به شرح زیر ارائه گردید:

- لزوم و اهمیت آرشیو ملی؛
  - اهداف، وظایف و تشکیلات آرشیو ملی؛
  - بررسی تاریخچه آرشیوهای ملی آمریکا، انگلیس، کانادا، فرانسه، شوروی، دانمارک، هندوستان، پاکستان و مالایا؛
  - اصول و روشها و مقررات امحای اوراق زائد.
- کوششها و مطالعات به عمل آمده ضرورت انجام امور مربوط به جمع آوری، حفظ و نگهداری اسناد ملی و امحای اوراق زائد را در یک سازمان واحد مسلم ساخت. در اوایل سال ۱۳۴۴ ش. لایحه تأسیس سازمان اسناد ملی ایران در شورای عالی اداری تنظیم گردید (عزیزی، ۱۳۸۶، ص ۱۰۹).

با تصویب قانون استخدام کشوری در سال ۱۳۴۵ ش. شورای عالی اداری جای خود را به سازمان امور اداری و استخدامی کشور داد که دبیر کل آن معاون نخست وزیر بود. در سال ۱۳۴۵ ش. با صدور بخشنامه شماره ۲۳۶۵۰ مورخ ۴۵/۶/۲۵ نخست وزیر، کلیه وزارتخانهها و مؤسسات یکی از مدیران با سابقه و ذیصلاح خود را به سمت رابط امور اسناد منصوب و به سازمان امور اداری و استخدامی معرفی کردند. این افراد پس از شرکت در دوره و کسب آشنایی لازم تفکیک، ارزیابی و تنظیم پروندههای راکد را در سازمانهای متبوع آغاز کردند. متأسفانه فعالیت رابطان امور اسناد در نتیجه نداشتن فضای کافی در وزارتخانهها و کمبود نیروی انسانی و تجهیزات به تدریج کاهش یافت و در اوایل سال ۱۳۴۶ متوقف گردید. شکست طرح ایجاد بایگانی راکد و تفکیک و ارزیابی پروندهها روشن ساخت که این امور بایستی در یک سازمان واحد متمرکز گردد. از این رو تلاش سازمان امور اداری و استخدامی کشور - در مقام متولی اسناد دولتی - برای کسب مجوز قانونی به منظور تأسیس سازمان اسناد ملی ایران و تفویض امور اسناد دولتی به آن سازمان با عنوان آرشیو ملی ایران افزایش یافت. بنابراین لایحه‌ای که از سال ۱۳۴۴ در دست بررسی بود در تاریخ ۱۳۴۵/۸/۲۳ برای دولت ارسال شد. این لایحه با تغییراتی در تاریخ ۱۳۴۷/۴/۶ به مجلس شورای ملی رفت (بقائی، ۱۳۸۱، صص ۳۴-۳۵).

در سال ۱۳۴۶ روزنامه کیهان در خبری تقدیم لایحه تأسیس سازمان اسناد ملی ایران را گزارش کرد و در خصوص هدف دولت از این پیشنهاد نوشت:

قسمتی از پرونده های زائد و دست‌وپاگیر از بین برده می شود و پرونده‌های راکد در یک بایگانی جمع‌آوری خواهد شد.

سازمان امور اداری و استخدامی کشور طرح ایجاد آرشیو ملی را تهیه کرد و به هیئت دولت تسلیم داشت. برای از بین بردن پرونده‌های راکد و همچنین ایجاد آرشیو ملی دولت تا قبل از آغاز سال جدید لوایحی به مجلس تقدیم می کند. تراکم پرونده‌های راکد مشکلاتی برای دستگاه‌های دولتی ایجاد کرده و کار مراجعان را دشوارتر ساخته است. این پرونده‌ها جای زیادی را در وزارتخانه‌ها و مؤسسات دولتی گرفته است. دولت اخیراً برای تسهیل امور مراجعان تصمیم گرفت به‌طور جدی طرح‌هایی برای بهبود وضع بایگانی تهیه کند. این طرح‌ها شامل ایجاد یک مرکز بایگانی راکد برای کلیه مؤسسات دولتی [است]... طرح دیگر در مورد امحای اوراق بی‌ارزش و دست‌وپاگیر و تأسیس آرشیو ملی برای نگاهداری اسناد و مدارک تاریخی است. این امر احتیاج به مجوز قانونی دارد که قانون آن باید به تصویب مجلس برسد. در حال حاضر مشکل اساسی دستگاه‌های دولتی عدم دسترسی [به] سوابق مورد نیاز است. به‌علت این که چندین میلیون پرونده و اوراق زاید روی هم انباشته شده است و دیگر این که قسمتی از پرونده‌ها که ارزش نگاهداری دارد در شرف نابودی و از بین رفتن است؛ چون این پرونده‌ها در شرایط بدی نگاهداری می شود، آتش‌سوزی آنها را تهدید می کند. برای نگهداری این پرونده بر طبق بررسی سازمان امور اداری و استخدامی هر ساله دولت سه میلیون و هشتصد هزار تومان برای نگاهداری صرف می کند. (روزنامه کیهان، ۱۳۴۶/۱۲/۲۳ ش.)

در خصوص لایحه مربوط به تأسیس سازمان اسناد ملی ایران (ساکما، شماره سند: ۲۴۶۴-۲۹۷) در مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی چنین آمده است:

تقدیم لایحه تأسیس سازمان اسناد ملی ایران توسط آقای دکتر یگانه، وزیر مشاور ... لایحه دوم لایحه‌ای است راجع به تشکیل مرکز اسناد ملی ایران. به‌طوری که استحضار دارند افزایش روزافزون فعالیت‌های دستگاه‌های اداری موجب می شود که به‌طور روزافزون اسناد و مدارک دولتی گردآوری بشود. این اسناد قیمتی اسنادی است که بعد از گذشت مدتی به‌صورت اسناد بلااستفاده خواهد بود. باید ترتیبی اتخاذ کرد که فضای زیادی از دستگاه‌های دولت را نگیرد. به‌عکس قسمت دیگر اسنادی است که باید در یک مرکزی که با آخرین روش‌های مربوط اداره می شود نگهداری بشود و

در دسترس عموم علاقه‌مندان گذاشته بشود و به این منظور لایحه‌ی جامعی برای تأسیس مرکز اسناد ملی ایران تهیه شده که تقدیم ساحت مقدس مجلس شورای ملی می‌کنم. نایب رئیس: به کمیسیون‌های مربوط ارجاع می‌شود. (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲۲، جلسه ۶۷، ص ۷)

این لایحه نزدیک به یک سال از ۱۳۴۷/۸/۵ ش. تا ۱۳۴۸/۷/۱۹ در کمیسیون‌های شش‌گانه استخدام، دادگستری، فرهنگ و هنر، علوم و آموزش عالی، دارائی و نظام تحت بررسی قرار گرفت. گزارش شور اول کمیسیون‌ها در تاریخ ۱۳۴۸/۸/۱۸ ش. تقدیم به مجلس شورای ملی (وقت) گردید (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲۲، جلسه ۱۵۴، صص ۲۱-۲۴) بررسی‌های مربوط به شور دوم در ۱۳۴۸/۹/۱۵ ش. در کمیسیون‌های شش‌گانه خاتمه یافت و در جلسه مورخ ۱۳۴۸/۹/۶ ش. لایحه به تصویب مجلس شورای ملی رسید و برای اظهار نظر و تصویب مجلس سنا ارسال شد.

گزارش شور دوم از کمیسیون امور استخدام و سازمان‌های اداری به مجلس شورای ملی حاوی این خبر بود که «کمیسیون امور استخدام و سازمان‌های اداری با حضور نماینده دولت لایحه شماره ۱۵۷۲۴-۴۷/۴/۶ راجع به تأسیس سازمان اسناد ملی ایران را که گزارش شور اول آن به شماره ۹۸۱ چاپ شده» بود با اصلاحاتی تصویب کرد.

در این جلسه مجلس شورای ملی مخبر کمیسیون فرهنگ و هنر مجید محسنی گزارش شور دوم این کمیسیون (جلسه ۲۵ آبان ماه ۱۳۴۸)، مخبر کمیسیون نظام حکیمیان گزارش شور دوم این کمیسیون (جلسه ۲۶ آبان ماه ۱۳۴۸)، مخبر کمیسیون دادگستری دکتر وفا گزارش شور دوم این کمیسیون (جلسه ۲۶ آبان ماه ۱۳۴۸)، مخبر کمیسیون دارائی علی اکبر دانشمند گزارش شور دوم این کمیسیون (جلسه ۲۸ آبان ماه ۱۳۴۸) و مخبر کمیسیون علوم و آموزش عالی دکتر قهرمان گزارش شور دوم این کمیسیون (جلسه ۲۹ آبان ماه ۱۳۴۸) را اعلام کرده و اذعان داشته‌اند که لایحه راجع به تأسیس سازمان اسناد ملی ایران را با حضور نماینده دولت برای شور دوم مورد بررسی قرار داده و گزارش کمیسیون امور استخدام و سازمان‌های اداری را در این مورد تأیید و تصویب کرده‌اند.

در این گزارش‌ها کمیسیون نظام به‌طور خاص به تصویب ماده ۸ ارجاعی توسط کمیسیون اشاره کرده است. بعد از ارائه گزارش کمیسیون‌ها رئیس مجلس شورا تک‌تک مواد لایحه را قرائت کرده و از نمایندگان درخواست اظهار نظر و یا موافقت با ماده قرائت شده را کرده است. تا ماده هشتم تمام مواد تصویب شده است (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲۲، جلسه ۱۵۷، صص ۱۹-۱۳) کمیسیون‌های استخدام، دادگستری، فرهنگ و دارائی مجلس سنا از تاریخ ۱۳۴۸/۱۰/۱۶ ش. بررسی لایحه قانونی مصوب مجلس شورای ملی را آغاز نمودند و پس از چندین جلسه گزارش

شور اول در تاریخ ۱۳۴۸/۱۱/۲۲ ش. از طرف کمیسیون دادگستری و استخدام به شرح زیر به مجلس سنا داده شد.

لایحه شماره ۱۵۷۲۴ مورخ ۱۳۴۷/۴/۶ دولت راجع به تأسیس سازمان اسناد ملی ایران ارسال از مجلس شورای ملی در کمیسیون شماره ۳ (دادگستری و استخدام) با حضور آقایان دکتر یگانه و دکتر کاظم زاده وزرای مشاور و آقای صادق احمدی معاون وزارت دادگستری مطرح و پس از رسیدگی به شور لازم با اصلاحاتی به تصویب رسید و برای اظهار نظر به کمیسیون‌های شماره ۲ (جنگ) و ۴ (دارائی) و ۷ (آموزش و پرورش) ارسال شد. کمیسیون شماره ۲ (جنگ) نظر این کمیسیون را عیناً تأیید ولی کمیسیون‌های شماره ۴ (دارائی) و شماره ۷ (آموزش و پرورش) ضمن تأیید نظر این کمیسیون با اصلاحاتی آن را تصویب نمودند که بعضی از آن اصلاحات مورد تصویب این کمیسیون واقع شد (مشروح مذاکرات مجلس سنا، دوره ۵، اجلاس ۱۹).

در این جلسه مجلس شورای ملی مخبر کمیسیون دارائی، علی اکبر دانشمند گزارش این کمیسیون (در جلسه ۳۱ فروردین ماه ۱۳۴۹)، مخبر کمیسیون فرهنگ و هنر، مجید محسنی گزارش این کمیسیون (در جلسه ۶ اردیبهشت ماه ۱۳۴۹)، مخبر کمیسیون علوم و آموزش عالی، دکتر قهرمان گزارش این کمیسیون (در جلسه ۸ اردیبهشت ماه ۱۳۴۹)، مخبر کمیسیون نظام، حکیمیان گزارش این کمیسیون (در جلسه ۸ اردیبهشت ماه ۱۳۴۹) و مخبر کمیسیون دادگستری، دکتر وفا گزارش این کمیسیون (در جلسه ۱۴ اردیبهشت ماه ۱۳۴۹) را اعلام کرده و اذعان داشته‌اند که لایحه راجع به تأسیس سازمان اسناد ملی ایران را که مجلس سنا اصلاحاتی در آن به عمل آورده است مورد بررسی قرار داده و عیناً آن را تأیید و تصویب کرده‌اند. پس از اعلام گزارش کمیسیون‌ها نسبت به آن نظری از سوی نمایندگان اعلام نشده و رأی‌گیری مجلس نشاندهنده موافقت اکثریت نمایندگان با لایحه، تصویب آن و در نتیجه مقرر شدن ابلاغ آن به دولت برای اجرا بوده است. (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲۲، جلسه ۱۸۷).

انتصاب آقای سیروس پرهام به‌عنوان نخستین رئیس سازمان اسناد ملی ایران

نخستین رئیس و بنیانگذار آرشیو ملی دکتر سیروس پرهام بودند. (ساکما، شماره سند: ۷۹۹۷۲-۲۴۰) این موضوع در روزنامه اطلاعات آن زمان نیز به این شرح خبررسانی شد:

رئیس سازمان اسناد ملی - بنا به پیشنهاد سازمان امور اداری و استخدامی کشور و تصویب هیئت وزیران آقای سیروس پرهام به سمت ریاست سازمان اسناد ملی ایران

۱. قانون تأسیس سازمان اسناد ملی ایران (ساکما، شماره سند: ۷۸۳۲-۲۹۰) که با توجه به قابل مشاهده بودن آن در وبگاه سازمان اسناد و کتابخانه ملی و به‌منظور جلوگیری از تطویل کلام از آوردن آن خودداری می‌شود.

انتخاب شد. ... آقای پرهام از بدو استخدام در شورای عالی اداری سابق مسئول تهیه طرح آرشیو ملی ایران بوده است و آخرین سمت ایشان ریاست دفتر روابط عمومی سازمان امور اداری و استخدامی کشور بود.

رئیس سازمان اسناد ملی ایران - هیئت وزیران در جلسه اخیر خود آقای سیروس پرهام را به سمت رئیس سازمان اسناد ملی ایران انتخاب کرد. آقای سیروس پرهام از نویسندگان با سابقه مطبوعات می باشد و مدتها با مؤسسه اطلاعات همکاری داشت. وی تاکنون عهده دار ریاست دفتر روابط عمومی سازمان امور اداری و استخدامی کشور بود. (روزنامه اطلاعات، ۱۳۴۹/۹/۹ ش.۰)

در مجموعه اسناد شخصی دکتر پرهام تصویب نامه هیئت وزیران با شماره ۲۸۲۱۸ و به تاریخ ۱۳۴۹/۹/۷ به این شرح موجود است:

سازمان امور اداری و استخدامی کشور

«هیئت وزیران در جلسه مورخ ۴۹/۹/۷ بنا به پیشنهاد شماره ۳۹۷۵۵/دح مورخ ۴۹/۹/۴ سازمان امور اداری و استخدامی کشور به استناد ماده ۳ قانون تأسیس سازمان اسناد ملی ایران مصوب ۲۳ اردیبهشت ماه ۴۹ آقای سیروس پرهام را به سمت رئیس سازمان اسناد ملی ایران انتخاب نمودند. اصل تصویب نامه در دفتر نخست وزیر است.

وزیر مشاور محمود کشفیان» [سواد این سند در اسناد آرشیو ملی ایران موجود است. (ساکما، شماره سند: ۷۹۹۷۲-۲۴۰)]

با تأسیس سازمان اسناد ملی ایران در هفدهم اردیبهشت ۱۳۴۹ دیگر سخنی از مصوبه بایگانی راکد کل کشور نبود. سالها بعد دکتر سیروس پرهام - رئیس سازمان اسناد ملی - طی دو مصاحبه اظهار داشت که برای ایجاد مرکز بایگانی راکد در محل اراضی قلعه سلیمان خانی زمینی به مساحت ۲۰ هزار متر مربع در نظر گرفته شده و برای احداث ساختمان آن اعتباری برابر ۸ میلیون تومان به تصویب رسیده است؛ اما این اتفاق رخ نداد (روزنامه اطلاعات، ۱۳۵۲/۸/۲۳ و ۱۳۵۲/۱۱/۲۲ ش.۰).

دکتر پرهام در زندگی نامه خود نوشته اند:

تأسیس سازمان اسناد ملی ایران مستلزم طی مراحل بود که چند سال طول کشید. پس از ایجاد بخش مدیریت اسناد در سازمان امور اداری و استخدامی کشور در هر وزارتخانه ای دفتر مدیریت اسناد ایجاد شد و آموزش روش های جدید نگهداری پرونده ها آغاز گردید. به کمک سازمان برنامه طرح مرکز بایگانی راکد کشور تهیه شد که مشتمل بر سه انبار سه هزار متری سوله بود و حدود ۳ میلیون تومان هزینه داشت؛ ولی به جایی نرسید (چون هزینه های سنگین جشن های شاهنشاهی در پیش بود!)

(پرهام، بی‌تا، صص ۱۱-۱۳)

بدین‌صورت سازمان اسناد ملی ایران (آرشیو ملی ایران) تاسیس شد. پس از تأسیس و در راستای اجرای وظایف خود اقداماتی انجام داد که بررسی آن‌ها خود نیازمند پژوهشی دیگر است.

منابع:

اسماعیل حسنی، مسعود، (۱۳۷۴). *پیدایش سازمان اسناد ملی ایران، سیر تطور و عملکرد آن (۱۳۷۳-۱۳۴۹)*. پایان‌نامه دوره کارشناسی ناپیوسته مدیریت اسناد، سازمان اسناد ملی

ایران.

اشرف، شهلا. (۱۳۸۴). ساماندهی بایگانی. *فصلنامه گنجینه اسناد*. ش ۵۷، صص ۸۲-۸۳.

افشار، ایرج. (۱۳۶۰). اسناد تاریخی ایران. *آینده*. ش ۸، صص ۵۷۵-۵۸۷.

افشار، ایرج. (۱۳۸۱). برگی از گذشته. *فصلنامه گنجینه اسناد*. ش ۴۵-۴۶، صص ۴-۱۱.

افشار، ایرج. (۱۳۸۵). زندگینامه دکتر محسن صبا. *پیام بهارستان*. ش ۵۸، صص ۳۰-۳۴.

بقایی، محمد. (۱۳۸۱). نگاهی به آرشیو و عملکرد آن در ایران. *مجله کتاب ماه کلیات*. ش ۵۸-۹۸، صص ۲۸-۳۵.

پرهام، سیروس. (بی‌تا). *زندگینامه خودنوشت*. بی‌جا. ارائه شده توسط دکتر پرهام به سازمان اسناد و کتابخانه جمهوری اسلامی ایران.

دهقانی، موسی رضا. (۱۳۷۹). *تاریخچه آرشیو در ایران*. گزارش چاپ نشده سازمان اسناد ملی ایران.

روزنامه اطلاعات، ۱۳۴۹/۹/۹ و ۱۳۵۲/۸/۲۳ و ۱۳۵۲/۱۱/۲۲ ش.

روزنامه کیهان، ۱۳۴۳/۱۱/۱۲ و ۱۳۴۶/۱۲/۲۳ ش.

سازمان اسناد و کتابخانه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۴). مصاحبه گروه اطلاع رسانی منابع دیداری-شنیداری (آرشیو شفاهی) با آقای سیروس پرهام. جلسه ۱.

صادقپوربالائی، فاطمه. (۱۳۸۵). تاریخچه آرشیو در ایران. *پیام بهارستان*. ش ۵۸، صص ۶-۱۱.

صادقیان، نادعلی. (۱۳۸۴). مرکز بایگانی راکد کشور، شمعی ناپایدار در تشکیلات اداری ایران. *فصلنامه گنجینه اسناد*. ش ۶۰، صص ۹۴-۹۹.

صافی، قاسم (مصاحبه‌کننده). (۱۳۵۸). مصاحبه با محسن صبا. اسناد در خدمت تحقیقات تاریخی و نقش مهم کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران. *تحقیقات کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاهی*. ش ۷، صص ۴۴-۵۹.

عزیزی، غلامرضا. (۱۳۸۶). ویژه روز اسناد ملی: نانموده‌هایی از سرگذشت آرشیو در ایران. *فصلنامه گنجینه اسناد*. ش ۶۵، صص ۱۰۳-۱۲۰.

غفاری‌راد، عباس. (۱۳۷۷). گنجینه و میراث فرهنگی. مجله کتاب ماه کلیات. ش ۶، صص ۳-۵.
 محمدلو، رویا. (۱۳۸۶). گفتگو با روسای سازمان اسناد ملی ایران. فصلنامه گنجینه اسناد. ش ۶۵،
 صص ۱۲۱-۱۴۲.

مرادی، نورالله. (۱۳۸۸). آرشیو ملی ایران. فصلنامه گنجینه اسناد. ش ۷۴، صص ۵-۸.

مشروح مذاکرات مجلسین

مجلس سنا، دوره ۵، اجلاسیه نوزدهم (۱۳۴۸-۱۳۴۹) شماره ترتیب چاپ ۹۶۸، تاریخ ۱۳۴۸/۱۱/۲۲
 مجلس سنا، دوره ۵، اجلاسیه نوزدهم (۱۳۴۸-۱۳۴۹) شماره ترتیب چاپ ۹۷۲
 مجلس شورای ملی، دوره ۲۲، جلسه ۱۵۴، به تاریخ یکشنبه ۱۸ آبان ۱۳۴۸
 مجلس شورای ملی، دوره ۲۲، جلسه ۱۵۷، به تاریخ ۶ آذر ۱۳۴۸
 مجلس شورای ملی، دوره ۲۲، جلسه ۱۸۷، پنجشنبه ۱۷ اردیبهشت ۱۳۴۹
 مجلس شورای ملی، دوره ۲۲، جلسه ۶۷

اسناد

ساکما، شماره سند: ۲۴۰-۷۹۹۷۲	ساکما، شماره سند: ۲۱۰-۵۳۸۶
ساکما، شماره سند: ۲۴۰-۱۰۱۶۰۲	ساکما، شماره سند: ۲۱۰-۷۹۱۹
ساکما، شماره سند: ۲۴۴-۷۴	ساکما، شماره سند: ۲۱۰-۷۹۳۰
ساکما، شماره سند: ۲۹۰-۷۸۳۲	ساکما، شماره سند: ۲۴۰-۸۰۵۷
ساکما، شماره سند: ۲۹۱-۱۱۹۰	ساکما، شماره سند: ۲۳۰-۱۱۱۶
ساکما، شماره سند: ۲۹۷-۵۷۰	ساکما، شماره سند: ۲۳۰-۶۱۲۴
ساکما، شماره سند: ۲۹۷-۲۴۶۴	ساکما، شماره سند: ۲۴۰-۸۵۶۲
ساکما، شماره سند: ۲۹۷-۲۸۵۷	ساکما، شماره سند: ۲۴۰-۱۴۱۲۸
ساکما، شماره سند: ۲۹۷-۴۶۸۱	ساکما، شماره سند: ۲۴۰-۱۸۸۰۳
ساکما، شماره سند: ۲۹۷-۷۰۹۲	ساکما، شماره سند: ۲۴۰-۱۸۸۷۹
ساکما، شماره سند: ۲۹۷-۸۴۳۲	ساکما، شماره سند: ۲۴۰-۲۳۰۹۰
ساکما، شماره سند: ۲۹۷-۱۵۴۹۲	ساکما، شماره سند: ۲۴۰-۲۷۶۲۶

ساكها، شماره سند: ۲۹۷-۱۹۹۴۱	ساكها، شماره سند: ۲۴۰-۲۹۳۵۳
ساكها، شماره سند: ۲۹۷-۳۵۰۳۰	ساكها، شماره سند: ۲۴۰-۳۱۸۱۴
ساكها، شماره سند: ۲۹۷-۳۵۶۲۲	ساكها، شماره سند: ۲۴۰-۳۲۴۳۸
ساكها، شماره سند: ۲۹۷-۳۶۳۶۳	ساكها، شماره سند: ۲۴۰-۳۵۷۶۰
ساكها، شماره سند: ۲۹۷-۴۱۲۳۰	ساكها، شماره سند: ۲۴۰-۳۹۷۴۳
ساكها، شماره سند: ۲۹۷-۴۰۷۲۰	ساكها، شماره سند: ۲۴۰-۴۰۵۳۰
ساكها، شماره سند: ۲۹۷-۴۲۷۹۶	ساكها، شماره سند: ۲۴۰-۴۵۱۰۸
ساكها، شماره سند: ۳۵۰-۱۴۲۵	ساكها، شماره سند: ۲۴۰-۴۵۲۱۹
ساكها، شماره سند: ۳۸۰-۲۷۵	ساكها، شماره سند: ۲۴۰-۴۵۵۰۷

